

уплаты налога за два года, или же его владелец приобрел собаку во второй половине 1911 г., а заплатил налог на год или полтора вперед. Московские значки отличались вырезанным номером квитанции, что защищало их от перебивки цифр. На некоторых петербургских значках номер заливался краской, по-видимому, для простоты и удобства их прочтения.

Встречаются значки с изображением городских гербов. Они выделяются среди других, имевших, как правило, более простое оформление. Наличие герба позволяет точно определить место использования значка. Например, гербы городов можно увидеть на значках Санкт-Петербурга и Харькова. Известен петербургский значок 1904 г. с надписью «бесплатно». Он предназначался для тех, кто был освобожден от налога, но получал значок. Категории таких лиц были определены в правилах 1897 г. Согласно архивным материалам, петербургские собачьи значки изготавливались в мастерской при городской управе [6, л. 1 – 14 об.].

Наличие значков с четырех- и пятизначными номерами свидетельствует о популярности собак у горожан, несмотря на налог. Сумма сбора, доходившая до трех рублей в год, в конце XIX – начале XX в. для некоторых категорий населения была существенной. Например, в 1895 г. за 2 рубля 70 копеек можно было проехать в вагоне второго класса от Санкт-Петербурга до Москвы [1, с. 211].

Важно отметить, что номер квитанции на значке не может использоваться для определения реального количества собак на определенный год в городе, поскольку отсутствует точная информация о незарегистрированных и бесхозных животных. Например, согласно отчетам Санкт-Петербургской городской управы, в 1913 г. налог за собак внесли 23 108 человек [4, с. 27]. Однако из этого не следует, что в данное время в столице было точно такое же количество собак, т. к. плательщик мог заплатить годовой налог за несколько животных. Максимальный известный номер на значке дает возможность предположить о минимальном количестве зарегистрированных собак в городе при отсутствии других источников. При этом надо учитывать особенности нумерации значков – каждый год номер мог отсчитываться заново или продолжаться.

В 1911 г. в «Петербургской газете» была опубликована заметка под названием «Погоня за собачьими «мертвыми душами»» [5, с. 4]. В ней рассказывалось, что госпоже Буржуа, проживавшей на Владимирском проспекте, вручили отношение управы от декабря 1910 г., в котором значилось, что сумма налога за ее собаку с пенями достигла 4 рублей 50 копеек. Госпожа Буржуа ответила, что платить налог она не обязана, т. к. собака умерла два года назад. Смерть собаки подтвердили четыре дворника и квартиранты. Но налог под страхом описи имущества Буржуа все-таки заплатила, пообещав подать жалобу в вышестоящие инстанции. Название статьи вызывает у читателей сочувствие к незадачливой хозяйке. Однако невозможно определить, умышленно ли она игнорировала уплату налога за тот период, когда собака была еще жива, или взыскание было наложено ошибочно. Тем не менее, этот случай показывает, что управа отслеживала соблюдение городского постановления о налоге за собак, и власти были заинтересованы в исполнении принятых ими правил.

Дореволюционные налоговые значки на собак были важными составляющими повседневности российских городов конца XIX – начала XX в. Их форма, размер и материал отличались практичностью, а оформление простотой. Описание и исследование собачьих значков помогает изучить городской быт и нравы этого времени и историю взаимодействия человека с животными.

1. Деловой и веселящийся Санкт-Петербург. Новый путеводитель. Адрес-календарь-хроника на 1895 г. – СПб., 1895. – 342 с.
2. Назаров, В. А. Жетон Пятигорской городской управы / В. А. Назаров // Петербургский коллекционер. – 2011. – № 5 (67). – С. 16.
3. Об установлении общих правил о сборе с собак в городах // Полное собрание законов Российской империи. Собрание третье. – СПб., 1900. – Т. XVII. – С. 660–661.
4. Отчет Санкт-Петербургского городской управы за 1913 г. – Ч. 2. – Пг., 1915. – 272 с.
5. «Погоня за собачьими «мертвыми душами» // Петербургская газета. – 1911. – 8 июня. – С. 4.
6. Центральный государственный исторический архив Санкт-Петербурга (ЦГИА СПб). – Ф. 792. Оп. 1. Д. 8182. Л. 1–14 об.

Русецкая У.Д.

ПАЛІТЫКА-ПРАВОВЫЯ АСПЕКТЫ СТАЎЛЕННЯ РАСІЙСКІХ УЛАД ДА ЎКРАЇНСКАГА ПЫТАННЯ Ў ДРУГОЙ ПАЛОВЕ XIX – ПАЧАТКУ XX СТ. (ПА ЗАКАНАДАЎЧЫХ КРЫНІЦАХ)¹

Нацыянальная палітыка царскіх улад на ўкраінскіх (маларускіх) землях вызначалася палітычнымі і нацыянальна-ідэалагічнымі аспектамі. З аднаго боку, урад бачыў у набіраючым моц украінафільскім руху пагрозу бяспецы дзяржавы. Сігналам гэтай пагрозы стала польскае паўстанне 1863 г., якое вымусіла кіруючыя колы імперыі звярнуць пільную ўвагу на «этнаграфічны рамантызм» [5, с. 77] у Маларосіі як на сепаратысцкую з’яву. З другога боку, ідэалагі нацыябу-

¹ Увесь пераклад з рускай і ўкраінскай на беларускую мову здзейснены аўтарам.

даўніцтва ў Расійскай імперыі разглядалі ўкраінцаў як частку «вялікай рускай нацыі», г.зн. адмаўлялі ім у прызнанні існавання асобнай украінскай народнасці.

Маладаследаваным бокам урадавай палітыкі ў адносінах да нацыянальнага пытання ў Маларосіі з'яўляецца яе заканадаўчая база. Перш чым прыступіць да высвятлення прававых механізмаў царскай нацыянальнай палітыкі, трэба зачапіць адзін важны аспект – гэта паняццёвы апарат у дачыненні да ўкраінскага пытання.

Для абазначэння іншых этнасаў, размежавальніцкіх ліній па нацыянальнаму крытэрыю царскія ўлады выкарыстоўвалі тэрмін «іншародцы». Першапачаткова гэтая назва была юрыдычна замацавана за качавымі плямёнамі Расійскай імперыі, але ўжо на рубяжы стагоддзяў тэрмін распаўсюдзіўся на ўсё нерускае насельніцтва [6, с. 38].

Царскі ўрад імкнуўся да асіміляцыі маларускага з вялікарускім народам, але з самага пачатку ўлады дзейнічалі, сыходзячы з таго, што насельніцтва Маларосіі ўжо з'яўляецца носьбітам рускай ідэнтычнасці. Гэта адлюстравалася ў недапушчэнні ўжывання паняцця «іншародцы» да маларускага насельніцтва. Тым не менш, увядзенне абмежавальніцкіх законаў паказала, што гэта не так. Нарматыўна-прававое афармленне стаўлення царскіх улад да ўкраінскага пытання аўтаматычна прызнавала існаванне такога пытання, а значыць – і пэўнай адасобленасці ўкраінскай народнасці.

Галоўнымі прававымі крыніцамі па ўкраінскаму пытання з'яўляюцца наступныя дакументы: Валугеўскі цыркуляр 1863 г.¹; Эмскі ўказ 1876 г.²; Маніфест 17 кастрычніка 1905 г.³; Цыркуляр П. Сталыпіна 1910 г.⁴

Украінскі рух быў цесна звязаны з польскім (нагадаем, што і палякі, і рускія адносілі насельніцтва Украіны да свайго народу). Гэта факт, які немагчыма аспрэчыць і які быў «раздуты» царскімі ўладамі да канспіралагічнай тэорыі ўзнікнення ўкраінства па задуме «польскай інтрыгі». Таму не дзіўна, што польскае паўстанне 1863 г. стала пераломным момантам у руска-ўкраінскіх адносінах⁵.

З пачаткам паўстання на ўкраінскіх землях разгарнулася сапраўднае супрацьстаянне за тое, на чый бок уступаць маларосы. Першы крок зрабіў польскі Жонд Народавы⁶, выдаўшы «Залатую Грамату», у якой маларосы былі абвешчаны асобнай народнасцю з усімі культурнымі і грамадска-палітычнымі правамі [10, с. 30].

Такое радыкальнае разыгрыванне польскім бокам «маларускай карты» выклікала абурэнне і рашучасць царскага ўрада, які клапаціўся, аднак, не толькі аб пасягненні на нацыянальны праект. Самадзяржаўе, перш за ўсё, баялася масавага пераходу сялянства на бок паўстанцаў. Упершыню ўкраінафільская дзейнасць, якой да гэтаў не надавалася вялікай увагі, была ацэнена ўрадам як пагроза бяспекі дзяржавы. Звязана гэта было з тым, што як раз у 60-я гг. XIX ст. пачалося пранікненне ў масы ўкраінскага культурніцкага руху пад эгідаю распаўсюджвання асветы. Заігрыванне з маларускай ідэнтычнасцю разглядалася як магчымая пагроза змены лаяльнасці ўкраінскіх сялян. Таму калі стабільнасць і цэласнасць Расіі падвергліся сур'ёзнай небяспецы, Імперыя нанесла «зваротны ўдар».

Летам 1863 г. міністрам унутраных спраў П. Валугевым быў выдадзены цыркуляр, які значна абмяжоўваў выкарыстанне маларускага говару. Цікавасць выклікае не толькі сам факт абмежавання на афіцыйным узроўні выкарыстання мовы, якой па той жа афіцыйнай версіі не існавала, але і тое, як дзяржаўны дзеяч вышэйшага рангу выказаў сваю занепакоенасць украінскім пытаннем. Галоўным тэзісам, якім можна выказаць усё стаўленне П. Валугева да моўнай праблемы Маларосіі, а разам з тым і да ўкраінскага пытання, з'яўляюцца наступныя словы: «Ніякай асобнай маларасійскай мовы не было, няма і быць ня можа, а... маўленне іх, якое ўжываецца прастанароддзем, ёсць тая ж руская мова, толькі сапсаваная ўплывам на яе Польшчы» [9].

У 1876 г. Аляксандр II падпісаў у нямецкім горадзе Бад-Эмсе ўказ, які атрымаў назву «Эмскага». У ім закладзеныя Валугевым асноўныя пастулаты барацьбы з украінствам былі замацаваны на некалькі дзесяцігоддзяў. Абмяжоўвалася не толькі выкарыстанне маларускага маўлення, але і ўвоз з-за мяжы кніг на ўкраінскай мове. Таксама пад пільны нагляд улад трапляла адукацыя і асвета, якія павінны былі быць абаронены ад пранікнення ўкраінскіх ідэй [2].

Дзеянне гэтых указаў выклікала абсалютна адваротны эфект і не апраўдала разлікаў урада. Першым вынікам абмежавання культурніцкай дзейнасці ў Маларосіі стаў перанос цэнтра ўкраінафільства ў аўстрыйскую частку ўкраінскіх зямель – Усходнюю Галічыну – дзе ўкраінскія ідэі, ва ўмовах большай палітычнай свабоды, знайшлі сваё канчатковае афармленне.

¹ Предписание министра внутренних дел Российской империи П. А. Валугева Киевскому, Московскому и Петербургскому цензурным комитетам от 18 июля 1863 года.

² Выводы Особого Совещания для пресечения украинофильской пропаганды после исправления в соответствии с замечаниями, сделанными Александром II 18 марта в г. Эмс.

³ Высочайший Манифест об усовершенствовании государственного порядка 17 октября 1905 г.

⁴ Письмо П. А. Столыпина к губернаторам от 20 января 1910 г.

⁵ Пад руска-ўкраінскімі адносінамі разумеюцца міжнацыянальныя стасункі той часткі расійскага грамадства, якая залічвала сябе да рускай нацыі, і нацыянальна свядомай украінскай супольнасці.

⁶ Жонд Народавы – орган улады, які дзейнічаў на польскіх землях падчас Студзеньскага паўстання 1863 г.

Другі ефект – гэта страта лаяльнасці ўкраїнафільскага руху ў Расійскай імперыі да царскіх улад. Калі да ўвядзення законаў маларускія ідэі не выходзілі за межы чыста культурніцкіх і асветніцкіх, пры гэтым не адмаўляя сваёй цеснай сувязі з Расіяй, то пасля такіх рэпрэсіўных мер украінскі рух канчаткова адхіліўся ад вялікаросаў. Такім чынам, абмежаванні ўкраінства прывялі не да знікнення, а да яго радыкалізацыі.

У выніку палітызацыя ўкраінскага руху на рубяжы стагоддзяў высунала ўкраінскае пытанне на якасна іншы ўзровень. Адпраўной кропкаю змены царскай палітыкі стала рэвалюцыя 1905–1907 г. Яшчэ ў 1904 г. на афіцыйным узроўні паўстае пытанне аб зняцці ўсіх абмежаванняў з маларускай гаворкі [7]. Абмеркаванне закона выклікала надзею ўкраінскіх актывістаў і тых, хто ім спадчуваў, на змягчэнні і ў палітычных адносінах. Тым не менш, як заўважаюць даследчыкі, «моўнае пытанне было тым адзіным, у чым улада гатова была пайсці на саступкі ўкраінскаму руху» [1, с. 297].

Не гледзячы на паспяховасць абмеркаванняў гэтага праекту, яго рэалізацыя свядома тармазілася. Але хутка на хвалі ўздыму агульнарасійскага рэвалюцыйнага руху маларускае моўнае пытанне вырашылася само сабою – праз Маніфест 17 кастрычніка, які дараваў насельніцтву доўгачаканыя палітычныя правы і свабоды [3].

Пасля падаўлення рэвалюцыі ціск на ўкраінскі друк, арганізацыі і інш. узмацніўся. «Сталыпінскі бананартызм» пачаў новую хвалю прыцісненняў на ўкраінства, аднак пад новымі ідэалагічнымі скрэпамі. У пачатку XX ст. актыўна фарміруецца і набірае абароты рускі нацыяналізм, які ўзмацняе ксенафобскія і шавіністычныя настроі сярод рускага грамадства. У гэты час рускія змагары за рускую нацыянальную ідэю ўжо не столькі акцэнтавалі ўвагу на паслядоўнае адстойванне дактрыны «трыадзінай нацыі», колькі спрабавалі хаця б сярод уласна вялікаросаў замацаваць нацыянальныя пачуцці.

Дэманстрацыяй гэтых зменаў можна лічыць сталыпінскі цыркуляр 1910 г., вакол якога разгарнуліся гарачыя спрэчкі наконт прызнання ўкраінцаў «іншародцамі». У гэтым цыркуляры прэм’ер-міністр выказвае занепакоенасць ростам іншародніцкіх арганізацый: «Стаў назірацца асаблівы рух да культурна-асветніцкага развіцця вузкай нацыянальна-палітычнай самасвядомасці і ўтварэння для гэтай мэты цэлага шэрагу таварыстваў, пад самымі разнастайнымі назвамі, якія маюць мэтай аб’яднанне іншародніцкіх элементаў на глебе выключна нацыянальных інтэрэсаў». У сувязі з гэтым ён прапаноўвае больш уважліва разглядаць справу кожнага такога таварыства. Падставаю для дыскусіі сталі наступныя словы Сталыпіна: «пры абмеркаванні хадатайстваў аб рэгістрацыі якіх бы то ні было іншародніцкіх таварыстваў, у тым ліку ўкраінскіх і габрэйскіх...». Такім чынам, як бы не напрамую, але ўскосна дзяржаўны дзеяч вышэйшага ўзроўня ў афіцыйным дакуменце адносіць украінскую народнасць да «іншародцаў», тым самым прызнаючы існаванне асобнай такой народнасці. Гэта не магло не супярэчыць дактрыне агульнарускай нацыі, якую паслядоўна праводзіла ў жыццё Расійская імперыя, пачынаючы з пачатку XIX ст. [8]

Цыркуляр выклікаў грамадскае «узбуджэнне» ва ўкраінскіх колах. Даволі прывесці ў прыклад тую ўвагу, якую надаў гэтаму дакументу М. Грушэўскі. Яму належаць наступныя словы: «Украінцаў прэм’ер-міністр палічыў за іншародцаў... Што ж, як іншародцы, так іншародцы, у гэтым няма ні граха, ні сорама. Толькі тады навошта ж нас падцягваць пад расійскую мову і казаць, што няма ўкраінскай мовы, а толькі адзін “русский язык”!» [4, с. 412].

Тым не менш адмовы ад праекту пабудовы рускай нацыі з удзелам маларосаў не адбылося. Аднак агаворка П. Сталыпіна магла сведчыць аб тым, што калі і не на дактрынальным ці юрыдычным узроўні, то на ўзроўні палітыка-псіхалагічным расійскі ўрад бачыў сур’ёзную пагрозу з боку ўкраінства і ўжо не адмаўляў гэтую пагрозу. Само па сабе ўсведамленне гэтай пагрозы можна лічыць неафіцыйным прызнаннем імкнення часткі маларосаў да выхаду з «лона» агульнарускага нацыянальнага адзінства.

1. Верменич, Я. В. Конструювання ўкраінскай ідэнтычнасці: нацыянальны і рэгіянальны праекты другой паловы XIX – пачатку XX ст. / Я. В. Верменич. – К. : Інститут історії України НАН України, 2016. – 356 с.
2. Выводы Особого Совещания для пресечения украинофильской пропаганды после исправления в соответствии с замечаниями, сделанными Александром II 18 марта в г. Эмс // Украинский вопрос в политике властей и русском общественном мнении (вторая половина XIX века) / А. И. Миллер. – СПб. : Алетей, 2000. – С. 242–244.
3. Высочайший Манифест об усовершенствовании государственного порядка 17 октября 1905 г. [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <http://www.hist.msu.ru/ER/Text/oct1905.htm>. – Дата доступу: 11.03.2023.
4. Грушевський, М. С. Твори : у 50 т. / М. С. Грушевський ; НАН України. Інститут української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського; редкол.: П. Сохань, І. Гирич, С. Панькова. – Львів : Видавництво «Світ», 2002–2016. – Т. 2. – 2005. – 678 с.
5. Меньшиков, М. О. Преступная романтика / М. О. Меньшиков // Нация и империя в русской мысли начала XX века. – М. : ИД ПРЕНСА, 2004. – С. 74–79.
6. Миллер, А. И. Украинский вопрос в политике властей и русском общественном мнении (вторая половина XIX века) / А. И. Миллер. – СПб. : Алетей, 2000. – 284 с.
7. Об отмене стеснений малорусского печатного слова [Электронны рэсурс] // Императорская Академия Наук. – 1905. – Рэжым доступу: <https://archive.org/details/OtmStMalPechSI1905/1905/>. – Дата доступу: 11.03.2023.
8. Письмо П. А. Столыпина к губернаторам от 20 января 1910 г. [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <http://www.hrono.ru/libris/stolypin/19100120stlp.html>. – Дата доступу: 11.03.2023.

9. Предписание министра внутренних дел Российской империи П. А. Валуева Киевскому, Московскому и Петербургскому цензурным комитетам от 18 июля 1863 года // Украинский вопрос в политике властей и русском общественном мнении (вторая половина XIX века) / А. И. Миллер. – СПб. : Алетей, 2000. – С. 240-241.
10. Щеголев, С. Н. Современное украинство. Его происхождение, рост и задачи / С. Н. Щеголев. – Киев : Типография И. Н. Кушнерев и Ко, 1912. – 160 с.

Цымбалова А.Е.

ПОЛИТИЧЕСКИЕ ДОКУМЕНТЫ КОНЦА XIX – НАЧАЛА XX ВЕКА КАК ИСТОЧНИК ИЗУЧЕНИЯ РОЛИ ИДЕОЛОГОВ В СТАНОВЛЕНИИ КАТАЛОНСКОГО НАЦИОНАЛИЗМА

В данной статье хотелось бы рассмотреть ключевые документы идеологов каталонского национализма Валенти Алмираль и Энрик Прат де ла Риб, заложивших впоследствии основы и некоторые характерные черты всего движения за независимость. Данная проблема нечасто поднимается в российских исследованиях, в первую очередь, по причине того, что в открытом доступе большая часть этих трудов выложена на каталанском, что составляет дополнительную сложность в работе с ними. В конце XIX – начала XX века социально-экономические различия между промышленно развитой Каталонией и аграрными провинциями внутренней части Испании стали одной из причин стремительного роста радикального каталонизма и всплеска интереса к каталанскому языку. Социальную базу каталонского национализма составляли преимущественно представители городской буржуазии и финансово-промышленной элиты, использовавшие национализм в качестве эффективного инструмента давления на центральное правительство для удовлетворения своих корпоративных интересов [1, с. 116].

В 1879 году вышла первая национальная газета на каталанском языке – «Каталонская газета» (*Diari Catala*) и Валенти Алмираль стал ее директором и журналистом. Именно «Каталонская газета» способствовала формированию нормированного каталонского языка, поскольку родной язык был распространен в бытовой среде, а языком делового общения был испанский. Алмираль довольно точно уловил колебание политических симпатий и антипатий населения, по этой причине газета отличалась республиканской, федералистской направленностью и умеренным антиклерикализмом.

Сам Валенти Алмираль писал политические статьи, защищавшие национальные интересы Каталонии, делал регулярные обзоры барселонских газет и журналов, тематика статей чаще всего была посвящена разоблачениям правящих кругов, начиная с недостатков Барселонской универсальной выставки до растраты Мадридом государственных финансовых средств. Особое внимание привлекали провинциальные проблемы и нужды, борьба с дискриминацией, которой подвергался каталанский язык, культура и общество [2, с. 49]. Социальная и политическая критика постоянно присутствовала в карьере В. Алмираля, будучи еще и юристом, его противостояние системе всегда имело хорошо выстроенную аргументацию, что способствовало активной публикационной деятельности в виде изданий многочисленных эссе, статей и книг. Кроме того, в 1880 году он стал организатором такой платформы борьбы, как Каталонский конгресс, где была выработана политическая линия и идеология националистического движения [6, p. 184].

В рамках выбранной темы наибольший интерес представляет работа Алмираля «Каталанизм» (*Lo catalanisme*) [3], опубликованная в 1886 году с подзаголовком «Причины, узаконивающие его, научные основы и практические решения». Книга представляет собой первое систематическое изложение каталонской доктрины, которую Алмираль назвал партикуляризмом в основе которого лежит федерализм.

В данном труде Алмираль не выступает за независимость, а призывает к децентрализации на основе регионов и округов, противопоставляет конкретность и реализм каталонского характера аморфности и разнообразию кастильского, защищает роль Каталонии, как двигателя прогресса Испании. Валенти Алмираль писал: «Равенство есть условие свободы, а гармония между разнообразием и равенством могут иметь место только в неунитарном режиме» [3, p. 121].

Каталанский язык является одним из краеугольных камней в националистической риторике Алмираля. Автор говорит о том, что «сам факт использования каталонского языка является самым красноречивым проявлением нашей личности и неоспоримым аргументом в пользу справедливости нашего дела, а любой процесс унификации будет актом истинной тирании». Он также утверждает, что каталанский язык является связующим звеном единства и сплоченности каталонцев. Риторика Алмираля в «Каталанизме» звучит достаточно категорично, когда он пишет о том, что знаком раба было то, что он должен был говорить на языке хозяина, а каталонцы вынуждены нести это клеймо на себе, поэтому «навязывание языка является одним из постоянных напоминаний о нашем подчинении» [3, pp. 95–97].

Хотелось бы отметить и то, что впоследствии написал Валенти Алмираль в прологе к изданию «Каталанизма» на испанском, которое вышло в 1902 году. Критикуя радикальных каталон-